

פּאַזר

עיונים במשנתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל
ובדרכי הוראתה

בעריכת
חיים י' המיאל

ההסדרות העיונית העולמית
המחלקה לחינוך ולמכרות תורניים בגולה

חופש היצירה

לכאורה העקרון הראשון באמנות הוא חופש היצירה, חופש ביטוי מוחלט שאינו מוגבל בשום סיגים חיצוניים, מסגרות ואיסורים, הבאים לכבול את היוצר ולכוונו בדרך יצירתו. החירות הנפשית היא הנאי כל יעבור ליצירה הרחוקה והאמנותית ולא תיתכן יצירה אמיתית הבאה מכוח ההדרכה חיצונית, כי אם זו הנובעת ממקורו הפנימי של היוצר.

הרב אומר דברים אלה כבהירות מפליאה: "היצירה הרחוקה תפשיה היא, אינה מתחשבת עם שום השפעה חיצונית. היא יוצרת כפי הלך רוחה פנימה וכל מה שתגבר בקרבה אמנותה בעצמה כן תעלה למרומי האמת. השקר והרשעה האחרות בו אינם באים כי אם מהרשעה חיצונית, שבאה על היצירה הרחוקה כספחה המצויה אותה בכוחה להגות ולא רוחה, כי האיל הלא אחריו אין, צו זו עבודה זרה"² (ההדגשות במקור).

חירות זאת של היצירה נעוצה עמוק בהשקפת עולמו של הרב, והיא אומרת שפעולת האדם, כל פעולה, היא ביטוי של הטוב העליון: "גם כשאין השכל מסכים עם החושים של הדמיון, מכל מקום הם עומדים בערכם בפני עצמם, כי הדמיון בעצמו הוא עולם מלא, רק תוספות ברכה שלו הוא שימאחד עם השכל ויחד מתאחדים שניהם במקורם העליון, שהוא נעלה מן השכל ומן הדמיון במידה אחת"³.

הרב רואה בדמיון את המהות האמיתית ואת כל הגדולה של ההויה האנושית כי "השכל היצירניונו של אינו אינו כי אם תלמיד קטן המסביר קצת את כל אור החיים שיש באוצר דמיונו העשיר והקדוש, החי בחיי מציאות עליונה, המכרעת את המציאות הריאלית באיחוינה עצמיות היותה. הפגודל לעור החיים של דמיונו העליון, המתנשא מעל כל הקצרים וההגבלות היכשות אשר לתנאי המציאות העניה והיבשה"⁴.

הרב מנייר את הצורה הקודש ואת החומר כחול, שניהם חיוניים לפעילות האמנותית אך "הקודש צריך שייבנה על יסוד החול; החול הוא החומר של הקודש והקודש הוא לו צורה וכל מה שיהיה החומר יתור אתה תהיה הצורה יתור חשוכה"⁵.

1. אורות הקודש א, קצו, ה.
2. שם שם, רלג.
3. שם שם, רכג.
4. שם שם, קמד.
5. שם שם, קמד.

הרב בנימין צביאלי ירושלים

הראי"ה קוק ויחסו לספרות ולאמנות

הלכסיים הרבים בדרך הכנת האמנות, והנסיון לרדת לסוף טיבה ומהותה, הניבו הגדרות וניסוחים מילוליים הנתחיים מאז ראשית העיסוק הפילוסופי בה (אולי מימי אפלטון), וספק גדול אם מלישהו הצליח להעלות אותם מתחתם הכלית ידוע והכלתי ניתן להגדרה באמצעות אוצר המלים העומד לרשותנו. מה שברור לנו הוא, כי בעיסוקנו באמנות, ובספרות ככללה, אנו עוסקים במאבק סמוי בין תוכן וצורה, לפי תפיסתנו המקובלת, והשאלה המיידית אינה מה קודם או מה עדיף, אלא – אם אמנם שני "מרכיבים" או היבטים או ערכים אלה, הם הם המפתח לפתרון החידה הגדולה ששמה אמנות, ושמה יש עדיין משוה נעלם, "מורכב" שליש, שאינו לא זה ולא זה או שניהם יחד היוצרים יסוד שליש, חדש, כמו בכימיה, ודווקא בו נעוץ סוד הבנתה של האמנות.

אין ספק שהראי"ה קוק משתמש בכתביו בכל המושגים הידועים כחחום ההוגות הרגילה, אלא שהוא במשנתו הכוללת על הקודש הכללי, החיות העולמית, האחדות הכללת והטוב הכללי, יוצר ראייה חדשה של מהות האמנות הבאה לידי ביטוי כל אימת שהוא כותב או מדבר עליה.

ביטוי מובהק לראייה זו הוא הסיכום והשיא של שירת האדם העולה ומתפשטת כארכבעה מעגלים שאין להפריד ביניהם: "יש אשר עולה עם כל השירים הללו ביחד באגודה אחת וכולם נחנים את קולותיהם, כולם יחד מענימים את זמריהם, שירת הנפש, שירת האומה, שירת האדם, שירת העולם, כולן יחד מתמזגות בקרבו ככל עת וככל שעה"¹.

1. שיר מורכב, אורות הקודש ב, תמד.

מטהרה טבעית לטומאה של זרהמה מנוולת. רק אנשי קודש ראיים לחיות שרי קודש⁶.

אמנות טהורה ובריאה

גישתו זאת של הרב ליצירה האמנותית התבטאה לא רק בתיאוריה כי אם גם במעשה, לכן כל פעולה להרחבת העשייה האמנותית גרמה לו סיפוק רב ונגעה בנימי נפשו הטמירים, אך עוררה גם חששות כבדים. בהיכנס אנדרה "בצלאל" ובהיפתח מוזיאון לאמנות העיון כתב מכתב לנהל לראשי החברה הפלנג כערכה של האמנות העברית (פנו חרס"ח). הוא ראה בה אחד מסמני החתייה המובהקים: "חתיית האמנות היפוי העברי בארץ ישראל" והמילה ארוכה את המאורע לילדה נעימה ואהובה, כח נחמדה, שאחרי מחלה ארוכה וממושכת גם נראשה מבקשת מאמה כובה: "תני לי כובה, שזה זמן כבר לא ראיתיה". הכל שמחים שהילדה התעוררה ממחלתה, אך המטרה אינה הכובה אלא רכבים חשובים הרבה יותר והיא עוד תשאל ותשאל. כך גם "יודשלים" ראוכה שושנת העמקים, זאת הבת ציון היקדה. הרב רואה, איפוא, ביצירה האמנותית הישראלית תופעה של הכרה במחלה, מחלת הנגלות, ומשאאלמה הצנועה של הללדה היא אות לטובה. אך במקום שהרב שמה ולהמנחות מביע גם את חששותיו שמה היהפך האמנות לשכרון כחושים ולהמנחות קיצונית לערכים שיש בהם מז האלילנות שהתייחה ביסודה את שכחת האדם את עצמו והמתסוותו לאיזה הלך נפש אסתימי המשתלט על האדם כולו ומכניעו למעשי ידיו. אמנות צריכה להזין את הרוח ולא את החושים בלבד. אמנות צריכה לרומם ולעידן ולא לקדם את האדם. בסופו של אותו מכתב ברכה ל"בצלאל" מזכיר הרב את ההלכה המטילה מנבלות כיצירה הפלאסטית: "כל הפרצופים מותרים חוץ מפדיון אוס"י⁷. כל המרחב הנודל של הנגי וההדרור היפוי והעיון מותר לישראל, רק קו אחד שרטוט אחד — מנבל.

6. ראה הקדמה למאמר בכתב העת "אלמה", ירושלים תרצ"ז, ע' 43-44.
7. ככלי ראש השנה כד ע"ב.

הרב בנימין צביאל חופש היצירה והיהדות

לכאורה עצם טבעה החפשי הכלתי מסוגי של היצירה האמנותית מתנגד למהותה של היהדות שהיא כל כולה מערכת של סייגים ואיסורים והגבלות, לא רק במעשה וכחתיכה, כי אם גם בריכור ואפילו במחשבה. כיצד אפשר איפוא ליישב את הניגוד הזה שבין שניהם. אך הקושי הוא הרוב העליון בלבד, לכאורה. הרב רואה בכל המערכת הנודלה של מצוות היהדות על חזקיה ומשפטיה ואיסוריה חלק מן היצירה האמנותית השייכת הקוסמית הפועלת ביהדות, אמרתו הייתה: "כשם שיש חזקים כשירה, כך יש שירה בחזקים" מה עוד שהתורה כולה נקראת שירה.

חירות הכיטוי באמנות דורשת לעתים קרובות את העיסוק בנראים שהיהדות נמנעה מלטפל בהם שלא בהקשר הלכתי, אחד מהם הוא נושא הארגוניקה והיאורי יופי של נשים. הרב לא התמלס מכנייה זאת. אמנם באחת שהרב ברלין היה עורכו ואותו גליין יצא לאור בהיעדר העורך. באגרתו (ארד חרע"א) מתעכב הרב על כל מאמר וכל רשימה כאותו גליין, ואפילו המשפט "הפנים המלככות עם הלחיים האודותיות של הרבה מכנות הארץ" לא נעלם מעיניו והוא מתריע נגדו. וכן על הציר "בנשיקה" אך בו כוזמן אין הוא פוסל את העיסוק בנושא זה על ידי העלאת האובייקט הכנייתי לדרגת אידאה נעלה. הוא שואף להפיכת המושג האידויטי באמנות לאהבה מסוג אחר, אהבה לאומית, כלל אנושית, קוסמית כדומה לשייר השירים שאינו אלא משל לכנסת ישראל.

כיטוי נאמן להשקפה זו מצוי בספרו אורות התשובה י"ד: "גם מתוך החול יגלה הקודש וגם מתוך החופש הפרק יכוא העל האהוב. עכבות זהב ישתרנו יעלו גם מתוך השירה החפשנית ותשובה מזהירה תצא גם מתוך הספרות החיצונית".

וכטיילו פעם עם תלמידו הד"ר בנימין משה לוי (כעל אוצר הגאונים ואגרת ר' שיריאל) אמר: "עזותי הנפש מצד רגשי האהבה הטבעית הנוטלת חלק גדול במציאות, כמוסר ובחיים, הם ראיים להתפרש על ידי הספרות בכל הצדדים שבהם היא מוציאה אל הפועל את הנגה, אבל רק בשמירה היותר מעולה מנסות לצד השיכרון המופער שיש כאלה הרגשות, שמהפך אותם

המלה באופן אשר תעלה בינפיה והדרה וק"ו באמיתותה ועוז גבורתה על כל הקסם הנמצא כעת בהפרות החדשה אשר היא מלאה בפניתיה הרכות רעל והשתחה". אמנם אין הרב משתמש באן במונח "ספרות יפה" או פובליציסטיקה, אך אין ספק שאח כוונתו כביטוי "ספרות ספרותית". הוא גם מביע תקווה כי "אז ילכו אליו מנות וגדודים גם מהחיל הנופל אל האויב (כלומר המשכילים המתגרים בעת הזאת אשר מלה חיה בסגנון המתאים למשאלות הדרתיות היותר פנימיות של הדור עוד טרם נשמעה מגדולי חלמירי חכמים על שדמיוניה של תורה.

הייצירה והיצר

יש קשר אמיץ בין אישיות היוצר והייצירה, והרב מדבר לא רק על ספרות חיובית ומתנכמת, המביאה את כל הטוב לקורא, אלא בראש וראשונה על הייצר עצמו. באחת מאמרותיו ל"ר יצחק אייזיק הלוי הוא כותב "מוכרחים אנחנו לראות שגם בזה המקצוע (הספרות) יהיה לנו משלנו, ולא תחיה עוד ברית כרוחה שכל בעל כשרון ספרותי וכל משורר מפורסם מוכרח הוא להיות כופר ופושע ישראלי למפרע. את מגדל תרמית זה אנו חייבים להרוס ולהראות לכל באי עולם את ההוד השריר והנועם הספרותי אשר יפרחו כיהותם משקים למקור חיי האומה"⁹. ובמכתב אחר (יפו תרע"ג): "והנני לעורר את כפי ואת כל הצעירים החפצים להתעורר לחיים וחינוכים מוכרדים ומתוקנים באמת בע"ה ע"ד (על דברי) ההסתגלות הספרותית. הננו חייבים לקנות לנו את הכשרון הספרותי את הסגנון החי לכל צבועי, את הפרחי ואת המליצי, ואם יש בנו מי שמדגיג את רוחו בנוסיה לשירה ופיוט אליאנא יעזוב כשרונו". בתוכנית הלימודים של הישיבה שהקים הרב "מרכז הרב" הוא קובע: "וחקש יהיה לנו גם הסגנון הספרותי להרגיל ולחנך את תלמידיו אשר יתעוררו להיות רעיי ישראלי ומדריכיו למשורן קשה סופרים בסגנון יפה ובדרי".

הרב אינו פוסל שום נושא כטיפול ספרותי כתנאי שהסופר יהיה כשור לכן. דעתו היא כי "יחידיו סגולה יכולים לדבר על הכל".

9. אנרות א, קצה.

הקלקול הספרותי מקורו בגלות

בצרה של היצירה האמנותית ספרותית כביטוי לאותם עולמות נעלים השוכנים בלב האדם ראה הרב את העיסוק באמנות וספרות כפעולת מנע או חשיבת המשקל למה שעוללה הספרות העברית עד ימיו. באחת האגרות לד"ר ב.מ. לויין (יפו תרע"א) הוא כותב "וכבר קצה נפש רבים בלחם הקלקול של הספרות שאינה נוחנת מקום לעמל המתשכה".

משיום מה נשתרשה הדעה, כי אין ספרות חדשה כלי כל אותם סממני זיהומה שהופצו בין צעירי ישראל ועיוותה את דמותה של היהדות והרכותה. הרב מאמין, שאפשר ליצור ספרות חדשה "בלי נבלה, בלי סדחתו רשע וכלי טומאת שר רוח" (תשובתו לאו"ר הטוען שאינו יכול להסתפק רק בספרים הישנים כמו שהיה אבינו מסתפק בהם) "ולא לצמצם את הספרות שלנו רק בהיכל הקודש כאשר אמות, כי אם להרחיב את גבול הקודש גם על כל חיי החיל ועל כל דרישותיהם ועל כל המדעים הנדרשים להם, כיום ההוא יהיה על מצילות הסוס קודש לד"ר⁸. דומה שפסוק זה מספר זכריה, שהרב חוזר עליו לעתים מזומנות, הוא פסוק מפתח לכל תורת "האחדות הכללית" והקודש הכללי שלו.

התרגיה אחרי הספרות המצווחת והפסולה היא תוצאה של מורד לב הגולתי הכתוב בתוכחה, על רעיונותיה של ספרות זאת אומר הרב כי "פיר הגלות המה, תולדות של הטומאה הרצוצה שארסה מתחלת בקרבנו מאזגליו מארצנו ונשברנו מהיות גוי חי שוכן בארצנו; עם חי סופג את כל מה שדרוש להטבת חיינו מהתכבות העולמית הכללית, אבל הכל הוא מביא אל חור כוררותו, אל חור ספרותו אחרי שמתקן אותם לפי תנאי חיינו המיוחדים". הרב הרגיש שאם מדובר בספרות סתם אין הכוונה לספרות תורתית או תנועתית. באמרתו ל"ר איסר זלמן מלצר (שכת חרס"ט, יפו), הוא כותב בין השאר "ומבחיירי פריי קודש של יקירי ת"ח ימצאו ככל עת וכפרט בעת כזאת — שהדברים נוגעים לנו עד נפש — מספר חשוב שהם כרוחם נושם ליתן חלק חשוב ללימודים החינוכיים בהרחבה, ועל-ידי היחידים המצויינים הללו נוכח להעמיר בצד הספרות של ההלכה וההגדה הרגילה עוד ספרות "ספרותית" קדושה ומאידה מלאה בכל חור וזיו חיים כמלאה המוכן של

8. זכריה יד, כ.

מְרַחֵקִים מְרַחֵקִים
מְרַחֵקִים א-ל אֵימָה נְפִישִׁי
אֶל הַסְּרֻעֵי פְּשׁוּם פְּלוֹב
לֹא נִשְׁמָעִי וְלֹא רוֹחֵנִי.
שָׁטָה הִיא נִשְׁמָחֵי בְּרַחֲבֵי שָׁמַיִם
לֹא יִפְּלוּהָ קִירוֹת לֶב
וְלֹא קִירוֹת מַעֲשֵׂהָ.

הרב כתב שירה, כי הפרווה לא טפפה אהנו. ואולי גם השירה חימה קטנה עליו, כי כשהו הצוררות הספרותיות לא יכול לכטא אח מלוא עצמת הגינותיו ורגשותיו. הלשון אינה המיד המכשיר היעיל ביותר לכיטוי עצמי.

כטובתי הנני מוכרח להיות משרוד. אבל משרוד חפשי, לא אוכל להיות קשוב לנחתותיים של המשקל והחרוז. הנני בורח מן הפרווה הפשוטה, מפני הכובד שיש בה, מפני צימצומה ולא אוכל להכניס עצמי בצימצומים אחרים שהינם אולי יותר גורלים ומעיקים מהמעקה של הפרווה שממנה אני בורח.

היה לו לרב מאבק כפול עם הסגנון החדשי בספרות העברית. כסופר פורה לא יכול להתאים את עצמו "לספרות האירופית בדייקנותה ובחריזה ואיננו מקנא כבעלי הגלוי שהם מכטאים את הכל בכיור. בהרבה מקומות ישנם עניינים גדולים כאלה, שרק אם נמצא אחם, אם נטשטש את צורתם עד שיהיו קטנים כל כך כמו שקטן הוא הדיבור שלנו לעומת תעופת המחשבה — אז אני יכולים לכטאם בדיורסם"¹³; ומצד שני הסגנון שלו שהיה שאוב מן המקורות הגלויים ומן הזכיר בעומק נשמחו לא המיד היה מוכן לאגשי הודו שבו הוא חי. הוא כותב אל הרב מאיר ברלין עם הופעת "העבר" (תרע"א): "אבל דא עקא הסגנון המודרני של עכשיו ורעיונות עברים כאמת לעמקם הינם כעת במדרגה 'דתי' וסחרי' ולי כרחוד קשה מאד לסלל לי את שניהם יחד. מרגיש אני חמיר, כי באותה המידה שאני חפץ לצאת ידי החובה הסגנונית המודרנית. הנני פוגם בעומקה של המחשבה, על כן אני נכרך קצת איד להתנהג."

נראה שגם העידו לו על כך שסגנונו אינו הולם את הזמנים החדשים ואת הטעם החדש. אחי שמואל שעסק בפירסום דברי הרב, טריב, כפי הנראה,

13. אגרות א', רטג.

הרב כסופר וכמשורר

הרב עצמו היה משורר וסופר, משורר בעצם טבעו, בעומק נשמחו, ומשורר למעשה שלא יכול לכברש את שירתו ואת בשורתו והיה מוכרח לכטאן ולהעלותו על הכתב, וכך הוא מתאר את תהליך יצירתו הספרותית בשירו "צפיה": "ומנקודות מחשבותי שיקבעו לעדרים אקח אותי וחי למאמרים, והמאמרים בתוכבי יהיו לספרים והספרים ככל קורת ידיו נפורים". באחת מאגרותיו הוא מתודה: "הנני כותב לא מפני שיש לי כוח לכחוב אלא מפני שכבר אין בי כוח לידום"¹⁰. באגרת אחרת הוא מגלה שהוא מחשב כל כך את העבודה הספרותית עד שהיה רוצה להשתחרר מעבודת הרכנות ולהקדיש את זמנו לעבודת הודו והספרות¹¹.

סגנונו של הרב אינו קל ואי-אפשר לשייך אותו לאחד הזרמים הסגנוניים המצויים בעולם הספרות העברית; כתיבתו והגותו מורכבים מאד ויונקים מקמקורות רבים, בעצמת מחשבתו הוא מנסה לגשר על פני ההולמות רבים. יש אצלו כיטוי לייקה מפתיעים והשתפכות נפש מרשימות בתענות. הסופר ראו"ס ליפשיץ כותב במאמרו על הרב¹²: "הצורות הספרותיות שהוא צר בהן את יצירותיו רכות הן. מן הישנות והקדומות של פירשים, סעיפים והגדרות, הידועים ופילפול, אגדה ודרישה, עיונים ומחקרים, עד הצורה המודרנית של אפוריסמוס ומאמר. הוא שלט בייחוד בצורת האפוריסמוס, כאן כל רוחו והברקת רוחו מוצאת ביטוי".

"הוא גם נסך את הגות נפשו כשירה שקולה, היא אחז בחוטים שניתקו וארג פיוט דתי להבעת נפשו, יצר את פיוטו לעצמו, להבעת אישיותו השירית. "אין סגנונו השירי נחלת דור המליצה, אולם הוא גם אינו הסגנון השולט היים, אבל לגל הוא החור כשירה וכעולם. כאשר תחלה השירה הסגנון של היים יתחדר דור יבוא מאכפו של סגנון יחיד ואז אלי תגיע שעת שרתו להיות מוכנת לדורות".

אך מה שפולט כשירתו של הרב הרי זה הרצון הכיבד לפריצה למרחב, כל מה שכתב הוא על השירה, על גדולתה ועל מרחביה נתמדה בו הרב עצמו:

10. שם שם, כד.
11. שם כ', רסד.
12. קובץ "אובדה" א', קעת.

אוצרי אוצרות של אמונת קודש גנוזים בהם ועלינו לדלותם בכל יום תמיד ולחתם בספרות הסגנונית של ההוזה¹⁶. (אלול תרע"ג).
 הרב ניסה אלה נכתבו ומן רב לפני היות המפעלים הספרותיים הגדולים ביהדות שדרכיים והיו למצוינות. פירוש המשנה של ר' פינחס קהני: מדרש רבה מתורגם שקמו והיו למצוינות. האנציקלופדיה החלמונית, פירוש מונקד ומוסבר, יד החזקה ל"מב"ם, האנציקלופדיה החלמונית, לחלמוניים הסולם לזורה, החלמוני של הרב שטיינזולץ, קונקורדנציות למשנה, לחלמוניים ועוד ספרי מופת רבים, שעובדו והורפסו כצורה המושכת את העין ואת הלב ומושיטה בקנה את הכתוב בהם.

אין אנו יודעים מה היתה דעתו של הרב על אמצעי התקשורת החדשים האלקטרוניים (רדיו וטלוויזיה ומחשבים) אילו היו בימינו. אך מותר לנו לשער שכבודאי היה מחפש דרך לניצולם בשירות הפצת תוכנות ישראל למחזכיה ולעמוקה. כאן עומדת בפנינו סימנתו ומציעת משנתו של הרב — "הקודש יתחדש והחדש יתקדש".

16. אגרות ב, רכז.

לפרסם משתו שנושלח אליי, והרב מניב על כך באגרתו לאחיו: "יש כאן גם כן קצת עגמת נפש שיש לי ע"ד הכתבים אשר חשבתי שעל ידך יראו אור והגני רואה ששעתי בהשכחי, ונתעוררתי לזה ביהתי אחרי ראי שאתה רומז לדמות את מה שאין הסגנון מלוטש אצלי לפי דעתך ואתה חושב שכל מה שאינו מסוגל לפי הטעם של הספרות החדשה זאת היא שכשאתה, ואנוכי יודע, כי לא תאריך הרבה מהשלת הסגנון החדש בעיניי תכמה חשובים, כי פוזות וקלות דעת קבעו עליה אות קץ והיא עומדת להיות עוברת מן העולם והמתה תקח מקום צורה שטובד ראש וריאת שמים מיושבת תקקה עליה".
 מצד שני נוף הרב במלישהו שפירסם דבר בסגנון שאינו ראוי לפירסום והוא כותב באגרתו: "אמנם לא אוכל לכתד מכבוד ידידי שנדרש מאד לתקן את הסגנון בהדפסתו הכאות, ביחוד להיזהר כמה דאפשר משיכוישים מורגשים בדקדוק הלשון המביא לידי כח אצל קטני הדעה שהם הרבים, גם את העניין הנשגב של הנושאים בכלל"¹⁴.

יין ישן בקונקן חדש

יחסו הגלוי של הרב לספרות ואמונת, והיותו בעצמו סופר ומשורר מעצם טבעו ולמעשה, גרמו לכך שראו את הפצת תוכנות ישראל באמצעים ספרותיים וככלי הסברה בני זמננו — כדרך השעה: "דעת הקהל הולכת ומתפתחת והספרות הטובה היא כודאי האמצעי הישר לפיתוחה ושיכלולה".
 הוא דרש לא רק "לייסד כמות ספרותיות על-ידי עתונים וירחונים וכל מיני השפעה כאלה"¹⁵ אלא להעתיק גם את כל ספרות המקורות שסגנונה מיושן וקשה — ללשון מודרנית וקלה: "והגנו חייבים להכין לנו את הנשק הזמני (כוונתו לעכשוי-מודרני) — העט".

"אנו צריכים לחרגם ע"פ (על-פי) הסגנון הזמני את כל האוצר הקודש שלנו, אוצר הדעות והרגשות של כל התורה כולה כמעט, לקרבם לבני דורנו, דוגמתו של עזרא שנשתנה הכתב על ידו, שאחד הטעמים הוא גם לקרב על-ידי זה את דורו להבנת התורה ולימודה", הרב חשש כנראה להשוואה נועזת כזאת והוא מוסיף מיד: "כמובן דבר זה רק משל הוא ואנו עסוקים כותב בעיקר בענייני תורה שבע"פ וחלק האגדה ביחוד ע"פ כל ספרי הקודש עד ימינו,

14. שם שם, קמא.

15. אגרתו לעיתת "מזרח" בס"ט לואיס שבט תרע"ג באגרות ב, קלז.